

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

З досвіду роботи соціальних психологів у перші тижні повномасштабного російського вторгнення

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>

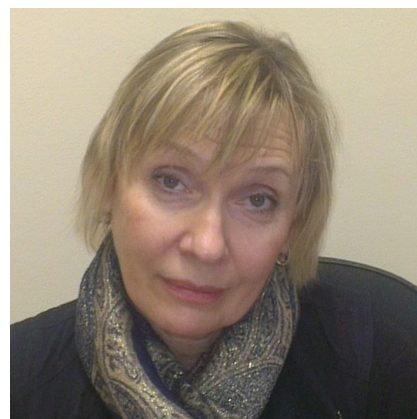
СЛЮСАРЕВСЬКИЙ Микола Миколайович

член-кореспондент НАПН України, директор
Інституту соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України,
віцепрезидент Товариства психологів України,
м. Київ, Україна

Любов Володимирівна ГРИГОРОВСЬКА

кандидат педагогічних наук,
вчений секретар Інституту соціальної та
політичної психології Національної академії
педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Анотація. З перших днів повномасштабного російського вторгнення науковці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України розгорнули роботу з опрацювання викликів, що постали перед українським суспільством. Ця робота здійснювалася на різних рівнях і за різними напрямками: розроблення та поширення інформативно-інструктивних та методичних матеріалів (інфографіки, рекомендації, інструкції) для педагогів, батьків, фахівців допомagalьних професій з питань психологічної підтримки дітей у ситуації, що склалася; практична робота з дітьми, їхніми батьками, вчителями, шкільними психологами з оволодіння техніками подолання стресу, зниження викликані війною емоційної нестабільності, опанування паніки (вебінари, практичні заняття, консультації); розв'язання проблем організації освітнього процесу дітей, що виїхали за межі України; акумуляція та осмислення власного досвіду професійної діяльності в умовах війни (участь у масових науково-практичних заходах, їх організація та проведення); відтворення семантичного простору російсько-української війни (у вигляді термінологічного словника) тощо. Обсяг здійсненої в описаний період роботи, її зміст та інтенсивність засвідчують, що науковий колектив Інституту має достатні ресурси для оперативного й високопрофесійного вирішення завдань будь-якої складності.

Ключові слова: повномасштабне російське вторгнення; учасники освітнього процесу; психологічна підтримка; медіапсихологічна експертиза; подолання стресу; емоційна стабілізація.

Ранок 24 лютого 2022 р. розділив життя країни і кожного українця на «до» і «після». Звуками вибухів, виттям сирен у нього увірвалася війна, брутально зруйнувавши звичний порядок речей. Це поставило перед науковою психологічною спільнотою завдання гідної відповіді на виклики лихоліття, принесеного рашистськими варварами на українську землю.

Від початку оголошення воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого

2022 р. № 64/2022, Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України здійснено необхідні організаційні заходи для забезпечення повноцінного функціонування його наукових підрозділів в умовах війни, посилення ефективності їхньої діяльності для протидії російській агресії та прискорення перемоги над підступним ворогом (Кремень та ін., 2022). Ми спрямували зусилля насамперед на неухильне виконання планових наукових досліджень у всьому діапазо-

ні завдань — від опрацювання літературних джерел (на початковому етапі розроблення наукової тематики) до підготовки рукописів (за темами, що завершуються). Разом із тим було кардинально посилено практичний складник діяльності Інституту. Ця практична робота, головним стрижнем якої стала психологічна підтримка учасників освітнього процесу, здійснювалася на різних рівнях і за різними напрямками.

Передусім ідеться про екстрену психологічну допомогу вчителям, дітям, їхнім батькам та психологам системи освіти, що мала на меті збереження здоров'я через опанування простих і конкретних правил взаємодії в надзвичайній ситуації, прийомів регулювання стресу, зняття тривоги і напруження, емоційної стабілізації. Пропоновані інструкції та рекомендації спрямовані, з одного боку, на усвідомлення дорослими, котрі опікуються дітьми, закономірностей зміни поведінки дитини, проявів у неї в стресовій ситуації таких не дуже характерних у звичних умовах емоційних

станів та поведінкових реакцій, як роздратованість, агресія, примхливість, більша, ніж зазвичай, вимогливість, навіть певний регрес, підвищена чутливість до сигналів тіла дорослого, що перебуває поруч, його міміки та емоцій, з іншого — на оволодіння конкретними техніками опанування тривоги, зняття напруженості в ситуації стресу, самопідтримки, необхідної для того, щоб стати опорою дитині, створювати в неї, наскільки це можливо, відчуття захищеності, контролю над зовнішніми обставинами.

Так, уже на другий день від початку російського вторгнення науковці лабораторії психології політико-правових відносин (О. Кочубейник) та лабораторії соціальної психології особистості (М. Дворник) підготували та розмістили на Facebook-сторінці установи дві інфографіки-інструкції: «Як допомогти дитині під час збройної агресії» (рис. 1) та «5 кроків допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації» (рис. 2) (Дворник & Кочубейник, 2022а; Дворник & Кочубейник,

ЯК ДОПОМОГТИ ДИТИНІ під час збройної агресії

- Говоріть простими, короткими, зрозумілими фразами**
- Обнімайте дитину. Обійми мають демонструвати Вашу надійність і спокій**
- Дозвольте переглядати мультфільми, серіали, грати в комп'ютерні ігри**
- Залучіть дитину до хатніх рутинних справ, приготування їжі, смаколиків**
- Розповідайте казки, історії, читайте вголос**
- ОБГОВОРІТЬ ВАШУ «ЦИВІЛЬНУ ОБОРОНУ»**
  - Слухаємося дорослих!
  - Не сперечаємося!
  - Слідуюмо наказам дорослих!
- СКЛАДІТЬ ДИТЯЧИЙ РЮКЗАЧОК-РЯТІВНИЧОК** улюблена іграшка, солодощі, аркуш паперу з інформацією про дитину, батьків, близьких
- ПІДТРИМУЙТЕ ЗВ'ЯЗОК!** домовитися з рідними про інший спосіб зв'язку (на випадок втрати стільникового зв'язку)
- ПРАВИЛА СХОВАНКИ** Поясніть дитині, де будете ховатися під час небезпеки та як слід там поводитися

Матеріал підготовлено лабораторією психології політико-правових відносин ІСПП НАПН України. Інфографіка: Марина Дворник

Рис. 1. Інфографіка «Як допомогти дитині під час збройної агресії»

5 КРОКІВ ДОПОМОГИ постраждалим в умовах надзвичайної ситуації

- 1. ФОКУС УВАГИ НА СОБІ**
Мета: вивести з дисоціативного стану
"Подивися на мене. Я поряд, щоб допомогти. Ти мене чуєш? Якщо так - скажи або кивни мені (потисни мені руку)".
При дотyku вголос промовляємо всі дії, які плануємо робити
- 2. ПРОСТІ ЗАПИТАННЯ**
Мета: встановити контакт, з'ясувати мінімальні дані про людину
"Ти був один(-на) чи з кимось? Скільки тобі років? Як тебе звуть? Де ти живеш?"
- 3. МОЖЛИВІСТЬ ВИБОРУ НЕОБХІДНОГО І БАЖАНОВОГО**
Мета: відновити почуття контролю
"Ти зараз хочеш відпочити чи зателефонувати близьким? Тебе загорнути у ковдру? Чи хочеш чаю або води?"
- 4. МОЖЛИВІСТЬ ЗРОБИТИ КОРИСНЕ**
Мета: відновити почуття контролю
"Ти можеш всіх порухувати? Спостерігай за звуками за дверима - звідти може прийти допомога."
- 5. ВІДНОВЛЕННЯ ЧАСОВОГО ПОРЯДКУ ПОДІЙ**
Мета: відновити часовий розрив у картині світу
"- Був вибух, потім залунала сирена.
- Ми класом пішли у сховище.
- Приїхала швидка допомога та рятувальники, надають допомогу."
- ПЛАНУВАННЯ НА НАЙБЛИЖЧІ ГОДИНИ**
Мета: відновити образ найближчого майбутнього
Старт з короткого опису актуальної ситуації.
Проговорити дії хоча б на найближчі декілька годин.

Матеріал підготовлено лабораторією психології політико-правових відносин ІСПП НАПН України. Інфографіка: Марина Дворник

Рис. 2. Інфографіка «5 кроків допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації»

2022b). Актуальність цих розробок для освітян засвідчила кількість здійснених ними переглядів (понад 176 тис.) та поширень (понад 1,7 тис.).

Вчені лабораторії психології спілкування оперативно підготували й розмістили на сайті Всеукраїнської молодіжної громадської організації (ВМГО) «Студентська республіка» рекомендації «Як подолати паніку та психічні зриви» (Бевз, 2022a). Крім того, у мережі «Facebook», на сторінці підрозділу, викладено поради щодо опанування страху, який переживає людина в ситуації загрози життю. Вони дістали назву «Бути сильним зовсім не означає не боятися» (Бевз, 2022b).

У складі робочої групи, створеної при Службі освітнього омбудсмена України, науковці Інституту здійснили медіапсихологічну експертизу текстів та візуального оформлення матеріалів «Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни» (рис. 3), адресованих широкій аудиторії освітян та інших дорослих, що перебувають поруч із дітьми (Освітній омбудсмен України, 2022). Конкретні поради дорослим щодо того, як говорити з дітьми про війну, розробив також головний науковий співробітник П. Горностаї. Їх було опубліковано на сайті газети Vesti.ua (Горностаї, 2022).

Рис. 3. Візуальне оформлення матеріалів «Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни» на сторінці освітнього омбудсмена України

На персональній Facebook-сторінці завідувач лабораторії психології мас та спільнот Інституту І. Губеладзе протягом березня розмістила низку авторських матеріалів, з-поміж яких «Техніка «Безпечне місце», «Як говорити з людиною у кризовій ситуації» (Губеладзе, 2022a, 2022b) та підготовлена спільно з К. Мирончак інфографіка «Біль горя і втрати, або 5 стадій переживання втрати» (Губеладзе & Мирончак, 2022).

Також розроблено у формі практикуму «Ментальний щит» систему тілесно-орієнтованих вправ для психологічної підтримки дітей у процесі дистанційного навчання (Найдьонова, 2022j). У цій системі об'єднано прості, доступні дітям вправи для регулювання стресу, зняття тривоги і напруження, концентрації уваги, підвищення самооцінки. Вправи мають яскраві, образні назви, що надає їм привабливості й полегшує їх запам'ятовування дітьми. Водночас варто зазначити, що деякі вправи стали плодом спільної творчості дітей і психолога. Також Л. Найдьонова підготувала низку матеріалів, що містять поради зі збереження психологічного імунітету дітей (Кисельова, 2022; Найдьонова, 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e, 2022f, 2022g, 2022h, 2022i, 2022k).

У вільний доступ викладено низку матеріалів щодо застосування арттерапії в роботі з гострою травмою (Вознесенська, 2022a, 2022b, 2022c, 2022d). Здійснено індивідуальну розсилку психологам системи освіти 627 електронних примірників практичного посібника «Арт-терапія у подоланні психічної травми» (рис. 4) (Вознесенська & Сидоркіна, 2016). Серед них: застосування глини та ліплення (4,2 тис. відвідувань, 43 поширення); писанкарство як засіб стабілізації після травматичних подій (понад 2 тис. відвідувань, 17 поширень); застосування мандал у роботі з постраждалими (27,5 тис. відвідувань, близько 400 поширень); медіа-травма та шкідливі наслідки перегляду дітьми малюнків, пов'язаних з війною (2,2 тис. відвідувань, 17 поширень). Проведено в онлайн-режимі приблизно 100 індивідуальних консультацій з питань застосування арттерапії в роботі з психічною травмою.

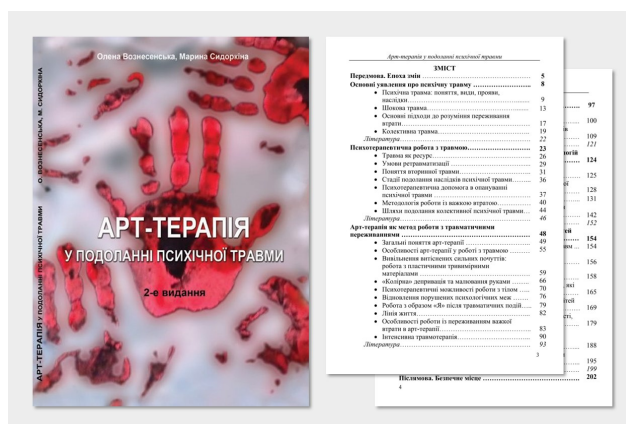

Рис. 4. Практичний посібник «Арт-терапія у подоланні психічної травми», 2-ге вид. (О. Вознесенська, М. Сидоркіна)

У процесі обговорення викликів російсько-української війни визріла також ідея розроблення її термінологічного словника. Для реалізації цієї ідеї створено робочу групу в складі провідних учених Інституту (В. Васютинський, П. Горностай, І. Губеладзе, Л. Найдьонова, М. Слюсаревський, С. Чуніхіна). Група підготувала словникові статті за термінами, у доборі яких узяли участь працівники всіх наукових підрозділів (Васютинський та ін., 2022). Словник став першою спробою відтворення семантичного простору російсько-української війни, психологічно обґрунтованого впорядкування смислів, назв, подій, символів, за допомогою яких цю війну можуть осмислити освітяни, молодь, усе українське суспільство.

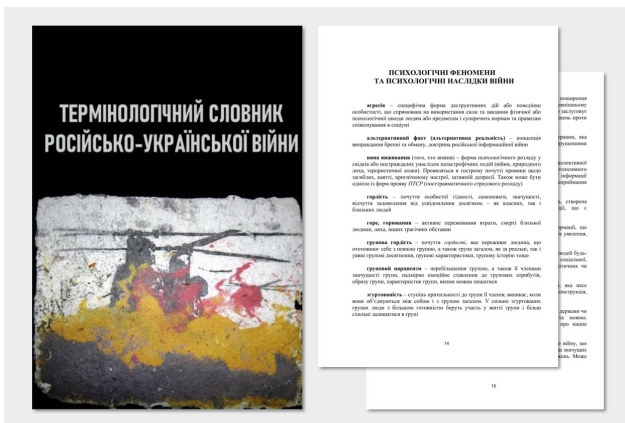

Рис. 5. Термінологічний словник російсько-української війни (за ред. М.М. Слюсаревського)

Поряд з підготовкою згаданих розробок працівники Інституту з перших днів російського вторгнення постійно контактують у режимі як онлайн, так і офлайн з учителями, дітьми та батьками, надаючи їм безпосередню психологічну допомогу в оволодінні техніками подолання стресу, зниження викликової війною емоційної нестабільності, опанування паніки тощо. Так, І. Губеладзе у співпраці з ученими Інституту педагогіки НАПН України 24 та 30 березня 2022 р. провела вебінари для вчителів «Вправи для стабілізації емоційного стану учнів під час онлайн-уроків в умовах воєнних дій» (Губеладзе, 2022с) та «Психологічна підтримка учнів під час війни» (Губеладзе, 2022d). Дослідниця також проводить заняття з групами дітей 7-9 років та їхніх батьків за програмою «Діти і війна: техніки зцілення». Крім того, на основі цієї програми розпочато роботу з групою вчителів. Заняття спрямовані на запобігання виникненню ризику ПТСР унаслідок воєнних подій і його зниження. Організовано також вебі-

нари для групи пластунів з опанування технік емоційної саморегуляції в умовах війни.

На освітній онлайн-платформі наукового ліцею ім. Кліма Чурюмова заступник директора Інституту з наукової роботи Л.Найдьонова в режимі реального часу проводить щоденні 15-хвилинні онлайн-заняття з трьома групами дітей (молодші школярі, учні базової школи і різновікова група, загалом понад 80 осіб). Метою занять є психологічна підтримка шляхом виконання тілесно-зорієнтованих вправ, що допомагають регулювати стрес, знімати тривогу і напруження, концентрувати увагу. Ці вправи склали зміст згаданого вище практикуму «Ментальний щит».

Хотілось би згадати й методичне заняття для арттерапевтів «Застосування писанкарства для стабілізації постраждалих від воєнних дій», що його провела старший науковий співробітник О. Вознесенська у формі Zoom-конференції. Його відвідало 187 освітян та інших фахівців.

Неабияким викликом для професійних психологів, як і всього народу, є те, що 3,3 млн українських дітей стали переміщеними особами всередині країни і щонайменше 1,5 млн — біженцями (Радіо Свобода, 2022). Відповідаючи на цей виклик, учені Інституту активно долучаються до розв'язання проблем організації освітнього процесу дітей, що виїхали за межі країни. Провідну роль у цьому відіграє Л. Найдьонова, яка наразі вимушено перебуває в Республіці Польща. Вона здійснила соціально-психологічне моделювання сценаріїв розвитку подій та наявних ризиків у сфері задоволення освітніх потреб дітей українських біженців. У стислі терміни розроблено початкову психолого-комунікаційну модель розв'язання кола проблем, на які потрібно невідкладно реагувати саме в першій (організаційній) період, аби максимально захистити права неповнолітніх українців не лише на дитинство, а й освіту згідно з європейськими цінностями мультилінгвізму (збереження можливості навчатися рідною мовою).

Основний зміст моделі полягає в короткому описі ситуації та необхідних у межах її реалізації першочергових організаційних дій. Автор моделі виходила з того, що відмінності в організації освітнього процесу в різних європейських країнах, народи яких допомагають дітям з України, зумовили безпрецедентний масштаб проблеми забезпечення права дитини на освіту, включно з правом вибору мови освіти. Так, у Польщі, де дистанційний формат освіти не практикується, всі діти мають ходити до школи, а оскільки місцеві

громади не мають можливості створити україномовні класи, то польська влада пропонує українським дітям відвідувати підготовчі класи з вивчення польської мови, що означає фактично перерваний процес навчання рідною мовою. З огляду на це в запропонованій моделі передбачено такі організаційні дії:

- легітимація на високому інституційному рівні «Всеукраїнської школи онлайн» як форми, що має офіційно доповнювати навчання в підготовчих класах і забезпечувати дистанційно неперервність освіти українських дітей;
- обговорення питань відкриття в країнах, що приймають біженців, і громадах україномовних класів, до роботи в яких доцільно залучати викладачами дорослих, котрі виїхали з дітьми;
- у разі нестачі серед осіб, що супроводять біженців, людей з педагогічною освітою, надання дозволу вести педагогічну діяльність тим, хто має іншу вищу (а, можливо, й середню професійну) освіту за умови їхньої готовності до тимчасової перекваліфікації;
- створення програм і налагодження інтенсивних дистанційних курсів педагогічної перекваліфікації, включаючи розширену підготовку з надання першої психологічної допомоги травмованим дітям, особливостей роботи з біженцями;
- підготовка в онлайн-режимі консультантів з формування персональних навчальних траєкторій для українських класів з мінімальним наповненням.

У психологічному вимірі запропоновану модель насичено смислами, що дають змогу протистояти формуванню в дітей біженців комплексу жертви, націлюють їх на сприймання себе як дослідника міжкультурних переваг і відмінностей, котрий набуває на практиці нових мультикультурних компетентностей для розбудови кращого демократичного майбутнього України. Набуття таких компетентностей, безперечно, стало б важливим і для дітей внутрішньо переміщених осіб, яких закинула війна в ті регіони, де вони доти не проживали. Зважаючи на це, обґрунтовано доцільність запровадження Всеукраїнського уроку міжкультурної комунікації, проведення якого розглянуто в аспекті профілактики конфліктних ситуацій на міжнаціональному та культурному підґрунті.

Розроблену модель передано до МОН України та Служби освітнього омбудсмена України. Результатом стало включення Л. Найдьонової як експерта-психолога до складу Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного

стану (Кабінет Міністрів України, 2022). За час роботи у штабі вона підготувала і представила членам відповідної робочої групи рекомендації щодо комунікації з приводу дітей, евакуйованих з України, та щодо комунікативного супроводу рішення про призупинення міждержавного усування.

Ще одним практичним здобутком науковців Інституту стало долучення до роботи запровадженої Міністерством освіти і науки України платформи для дистанційного та змішаного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». На початку гострої фази російсько-української війни наші вчені за власною ініціативою проаналізували в експрес-режимі зміст усіх відео, запропонованих для проведення психологічних хвилинок у всеукраїнському онлайн-розкладі, та організували його професійне обговорення. Завдяки цій ініціативі було вчасно виявлено потенційно ретравматичний візуальний контент у першому з підготовлених до запуску відеороликів «Діалоги про війну» (рис. 6), що дало змогу оперативно внести необхідні зміни й уникнути таким чином мимовільної медіатравматизації учнів у перший день запуску психологічних хвилинок.

Рис. 6. Виявлений потенційно ретравматичний візуальний контент одного з відеороликів «Діалоги про війну», який було змінено у результаті його професійної оцінки психологами

Маємо у своєму активі й масові науково-практичні заходи, де обговорюються актуальні в умовах війни проблеми освіти. Найпоказовішим у цьому плані вважаємо проведений з ініціативи Інституту 7 квітня 2022 р. Всеукраїнський круглий стіл «Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд» (НАПН України, 2022), у рамках якого працювала панель «Освіта під час війни». Її учасники — викладачі закладів вищої освіти, науковці академічних установ, психологи системи освіти — мали нагоду обговорити перший досвід функціонування системи освіти в нинішній екстраординарній ситуації, побачити шляхи подолання породжених нею викликів.

Науковці Інституту активно долучені також до масових заходів, що їх проводять інші установи та організації, зокрема зарубіжні. Так, на запрошення польських колег-освітян та адміністрації Вармінсько-Мазурського воєводства Республіки Польща старший науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді М. Сидоркіна виступила на конференції «Rozmawiajmy o życiu...» («Поговоримо про життя...»), присвяченій Національному дню життя Польщі (23 березня 2022 р., м. Ольштин). Вона поділилася з учасниками — освітянами, учнями, представниками органів місцевого самоврядування — досвідом переживання та розв'язання психологічних проблем, пов'язаних з евакуацією українських громадян, пошуком тимчасового прихистку для дітей та їх захисту від війни.

Отже, перші тижні повномасштабного російського вторгнення в Україну стали для колективу Інституту не лише неабияким випробуванням, а й іспитом на професіоналізм і спроможність якісно обслуговувати зумовлені цим викликом суспільні потреби. Попри стресовий стан, спричинений раптовим і докорінним порушенням усталеного порядку життя, реальністю загрози життю і здоров'ю, драматичну невизначеність щодо майбутнього, обсяг роботи, здійсненої нашими науковцями в ці перші тижні, її зміст та інтенсивність показали, що в нас є достатньо ресурсів для оперативного і високопрофесійного вирішення завдань будь-якої складності. У цей період вдалося охопити та опрацювати широке коло найгостріших із психологічного погляду проблем, що постали перед вітчизняною освітою. Тож маємо підстави сподіватися, що накопичений досвід допоможе працювати ще ефективніше в ім'я її дальшого розвитку і буде внеском у перемогу над агресором, який зважився посягнути на свободу і незалежність українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бевз, Г. (2022а). *Як подолати паніку та психічні зриви* : рекомендації. ВМГО «Студентська республіка». <https://cutt.ly/NHrmbLh>
- Бевз, Г. (2022b, 14 березня). *Бути сильним зовсім не означає не боятися*. Facebook. <https://bit.ly/3P8duNT>
- Васютинський, В., Горностай, П., Губеладзе, І., Найдьонова, Л., Слюсаревський, М., & Чуніхіна, С. (2022). *Термінологічний словник російсько-української війни* (М.М. Слюсаревський, ред.; С.Л. Чуніхіна, упоряд.). Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. <https://cutt.ly/JHrQ8vb>
- Вознесенська, О. (2022а, 14 березня). *Арттерапія в роботі з травмою. Застосування глини та ліплення*. Facebook. <https://cutt.ly/YNrWsmM>
- Вознесенська, О. (2022b, 16 березня). *Арттерапія в роботі з травмою. Писанкарство як засіб стабілізації після травмівних подій*. Facebook. <https://cutt.ly/sHrWIZ2>
- Вознесенська, О. (2022c, 21 березня). *Арттерапія в роботі з травмою. Застосування мандал в роботі з постраждалими*. Facebook. <https://cutt.ly/gHrWVi6>
- Вознесенська, О. (2022d, 5 квітня). *Медіатравма та шкідливі наслідки перегляду дітьми малюнків, пов'язаних з війною*. Facebook. <https://cutt.ly/WHrEugB>
- Вознесенська, О., & Сидоркіна, М. (2016). *Арттерапія у подоланні психічної травми* : практичний посібник. Вид. 2-ге., випр. та доповн. Київ: Золоті ворота. <https://bit.ly/38PpzVp>
- Горностай, П. (2022, 16 березня). *Як пережити стрес війни: поради психолога*. Vesti.ua. <https://cutt.ly/THrTIXV>
- Губеладзе, І. (2022а, 16 березня). *Як говорити з людиною у кризовій ситуації*. Facebook. <https://bit.ly/3FG2uwT>
- Губеладзе, І. (2022b, 23 березня). *Техніка «Безпечне місце»*. Facebook. <https://bit.ly/3MaZkDA>
- Губеладзе, І. (2022c, 24 березня). *Вправи для стабілізації емоційного стану учнів під час онлайн-уроків в умовах воєнних дій. Вебінар для українських вчителів* [Відео]. YouTube. <https://youtu.be/sclSyWd1Qn4>
- Губеладзе, І. (2022d, 30 березня). *Психологічна підтримка учнів під час війни. Вебінар для українських вчителів* [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=_ryLxTVzeHM
- Губеладзе, І., & Мирончак, К. (2022, 13 березня). *Біль горя і втрати, або 5 стадій переживання втрати*. Facebook. <https://bit.ly/3wm1yCT>
- Дворник, М., & Кочубейник, О. (2022а, 25 лютого). *Як допомогти дитині під час збройної агресії. Інфографіка-інструкція*. Facebook. <https://cutt.ly/rHrIfHJ>
- Дворник, М., & Кочубейник, О. (2022b, 25 лютого). *5 кроків допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації. Інфографіка-інструкція*. Facebook. <https://cutt.ly/oHrIRNe>
- Кабінет Міністрів України. (2022, 17 березня). *Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану* (302). <https://bit.ly/3L8lq7o>
- Кисельова, К. (2022). *Матюки — це теж війна: для чого нам зараз лайка?* Освіторія. <https://cutt.ly/GHrIZRB>
- Кремень, В.Г., Луговий, В.І., Топузов, О.М., Сисоева, С.О., Максименко, С.Д., Ляшенко, О.І., Ничкало, Н.Г., Саух, П.Ю., Лук'янова, Л.Б., Регейло, І.Ю., & Гудим, І.М. (2022). *Про роботу відділень та наукових установ національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану*. Наукова доповідь Президії НАПН України 24 березня 2022 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4118>
- Найдьонова, Л. (2022а, 2 березня). *Вправи антидепресанти*. Facebook. <https://bit.ly/3Pelabz>
- Найдьонова, Л. (2022b, 2 березня). *Дитячий антистрес*. Facebook. <https://bit.ly/3PdeGK2>
- Найдьонова, Л. (2022c, 5 березня). *Психологічні хвилинки для дітей*. Facebook. <https://bit.ly/3L3MBVx>

- Найдьорова, Л. (2022d, 9 березня). *Дитячий анти-стрес*. Facebook. <https://bit.ly/3ssNAVv>
- Найдьорова, Л. (2022e, 11 березня). *Дитина жаліється на головний біль*. Facebook. <https://bit.ly/3ytZFNQ>
- Найдьорова, Л. (2022f, 12 березня). *Захисна реакція психіки — віковий регрес*. Facebook. <https://bit.ly/3w2KE4a>
- Найдьорова, Л. (2022g, 12 березня). *Психологічний імунітет: 8 ключів, щоб відновити сили*. Освіторія. <https://cutt.ly/sHrI4Sh>
- Найдьорова, Л. (2022h, 12 березня). *Терміново сьогодні ВШО*. Facebook. <https://bit.ly/3su07bc>
- Найдьорова, Л. (2022i, 13 березня). *Матюки. Зовнішнє і внутрішнє*. Facebook. <https://bit.ly/3PgX6oz>
- Найдьорова, Л. (2022j, березень). «Ментальний щит» для дітей: хвилинки психологічної самопомогі. *Освіта і суспільство*, (3), 9. <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2688/>
- Найдьорова, Л. (2022k, 9 квітня). *Дев'ять ключів психологічного імунітету*. Освіта.UA. <https://cutt.ly/SHrIDd2>
- Національна академія педагогічних наук України. (2022, 7 квітня). *Всеукраїнський круглий стіл «Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд»*. <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2686/>
- Освітній омбудсмен України. (2022, 28 лютого). *Як підтримати та заспокоїти дитину під час війни*. <https://cutt.ly/bHrPaQl>
- Президент України. (2022, 24 лютого). *Про введення воєнного стану в Україні (64/2022)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
- Радіо Свобода. (2022, 20 березня). *Біженцями стали щонайменше 1,5 мільйона дітей із України — ЮНІСЕФ*. <https://cutt.ly/nHrQgOO>

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR EDUCATION PROCESS PARTICIPANTS THE CONDITIONS OF WAR

Mykola Slyusarevskyy

Corresponding Member of NAES of Ukraine, Director, Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Vice-President of the Society of Psychologists of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Liubov Hryhorovska

PhD in Pedagogy, Scientific Secretary, Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. From the first days of the full-scale Russian invasion, scientists from the Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine have been working to address the challenges facing Ukrainian society. This work was carried out at different levels and in different areas: development and dissemination of informative and methodical materials (infographics, recommendations, instructions) for teachers, parents, professionals in the field of psychological support for children in this situation; practical work with children, their parents, teachers, school psychologists to master the techniques of overcoming stress, reducing emotional instability caused by war, panic (webinars, workshops, consultations); solving problems of organising the educational process of children who left Ukraine; accumulation and comprehension of own experience of professional activity in the conditions of war (participation in mass scientific and practical actions, their organisation and carrying out); reproduction of the semantic space of the Russian-Ukrainian war (in the form of a terminological dictionary), etc. The volume of work carried out in the described period, its content and intensity indicate that the scientific staff of the Institute has sufficient resources for rapid and highly professional solutions to problems of any complexity.

Keywords: full-scale Russian invasion; education process participants; psychological support; media psychological examination; overcoming stress, emotional stabilisation.

Дата публікації: 10 травня 2022 р.